

TIBERIU CRUDU

GHEORGHE MACARIE

Profesor de renume, cu un talent pedagogic unanim recunoscut, animator al vieții culturale din Botoșanii perioadei interbelice, scriitorul Tiberiu Crudu impune în perspectiva timpului figura luminoasă a cărturarului generos risipit în cele mai diverse domenii (cea didactică în primul rînd) pentru ridicarea culturală a orașului de provincie.

Spirit altruist, preocupat în întreaga sa viață de luminarea poporului din care el însuși se ridicase și față de care în elanul roamtic al unei anumite generații s-a simțit întreaga-i viață dator, T. Crudu și-a petrecut cei mai rodnici ani ai vieții sale într-o epocă în care neajunsurile educației publice (analfabetismul, precaritatea instituțiilor culturale — a celor destinate educației adultului în primul rînd) se conjugau cu un resimțit centralism cultural. Tuturor acestora directorul Școlii normale „M. Eminescu“ din Botoșani le-a opus o muncă neobosită de peste două decenii de trezire și emulare a energiilor intelectuale ale orașului său (societăți culturale, reviste, cercuri pedagogice) conferind acestuia aspectul unui focar de cultură. Eforturile sale, vii în conștiința a generații de elevi ai săi își mențin și astăzi ținuta lor exemplară. Contribuțiilor pedagogului valorificabile încă într-o oarecare măsură li se adaugă și cele de loc neglijabile ale scrisului. T. Crudu a scris fără să aibă nici timpul și nici ambițiile scriitorului profesionist. Cel care demascase realitățile crude din lumea satelor¹ săvîrșite cu numai jumătate de an înaintea izbucnirii răscoalei din 1907 ținea să-și trimită și pe această cale, a literaturii dragostea și compasiunea față de aceia pentru care a fost permanent „în slujba luminei“ — simbolic titlu al uneia din lucrările sale.

Fiu al satului din lumea căruia își va inspira mai toate lucrările sale T. Crudu este produsul ambianței intelectuale românești din primul deceniu al secolului nostru — climat ce-i va forma și defini personalitatea stabilindu-i în același timp cîteva principii călăuzitoare, constante ale întregii sale activități. Proaspătul absolvent al Liceului „A. T. Laurian“ din Botoșani se va înscrie la facultatea de litere a universității ieșene (1902), își va da însă examenul de licență în istorie (specialitatea secundară — dreptul) cu „magna cum laudae“ (1908). Atmosfera intelectuală

---

1 Cf. serialul *Un document al vremilor în care trăim — fapte săvîrșite în toamna anului jubiliar 1906 pe moșia Tudora, județul Botoșani* în „Neamul românesc“ (publicat în 17 numere între 5 iulie și 11 octombrie 1907).

din facultate prezidată de spiritul lui Xenopol va avea un rol hotărâtor în formația și orientarea sa profesională. Cursurile lui X. C. Gheorghiu și I. Caragiani l-au pregătit în studiul limbilor clasice. Cele ale lui Theohari Antonescu (de arhitectură medievală, preistorie și istorie a Orientului) și P. Rișcanu (de epigrafie etc.) l-au inițiat în aspectele particulare ale specialității. Dacă cursul de istoria filozofiei al mărginitului Leonardescu nu-i putea spune prea mult în schimb prelegerile și conferințele din acea perioadă ale lui Al. Xenopol (Istoria românilor, Istoria modernă și contemporană) i-au deschis orizontul imprimându-i predilecția specifică spre aspectele de sinteză din istoria românilor, vizibilă în cele câteva lucrări și articole publicate în broșuri sau reviste ale vremii². Mentorul declarat (mai târziu) va fi însă N. Iorga sub egida căruia își va duce câteva din acțiunile sale culturale.

Adept declarat al teoriei localismului creator T. Crudu a ilustrat-o practic prin ridicarea culturală a Botoșanilor în care activează din plin în mai toate sectoarele de viață spirituală a orașului de la 1.IX.1919 când devine director al Școlii normale „M. Eminescu” și pînă în 1942 — anul pensionării sale. Urmărind sumarul „Revistei Moldovei” (Botoșani, 1921—1927) în al cărei comitet de redacție rolul său era covârșitor, devenim martori ai unei munci asidue în cele mai variate sectoare. Recenziile noutăților literare și științifice, preocupările pedagogice, cercurile literare, cronicile plastice și muzicale (ocasionale, denotînd un diletant informat și un om de gust) mărturisesc o angajare multiplă și persistentă. Culegerea monografică de articole (*Botoșanii în 1932* a fost reîmprimată în mare măsură de T. Crudu însuși. Materialele referitoare la revistele, ziarele și societățile de cultură din Botoșani li se adaugă altele — specifice pentru universalitatea preocupărilor — referitoare la instituțiile juridice etc. sau diferitele minorități naționale din ambianta social-economică a localității studiate. Demn de remarcat, un fapt care-l onorează în mod deosebit: în comentariul afectat profilului social-spiritual al acestora autorul este deasupra oricărui naționalism prost înțeles — și aceasta într-o epocă în care manifestările șovine, curente, nu întîlneau piedici oficiale.

Omului de cultură i se asocia concomitent cetățeanul. T. Crudu este printre primii care protestează vehement împotriva distrugerii premeditate a casei de la Ipotești³ propunînd o reconstituire autentică a acesteia, după criteriile muzeistice, soluție pusă în practică abia în anii noștri.

*

Cum era și firesc activitatea sa didactică a fost cea mai statornică între multiplele-i cunoștințe. Publicistica, multiplele-i acțiuni culturale

² Cf. conferințe ca *Insemnătatea istorică a păturii noastre sătenești* (publicată în anuarul *Șapte anu din viața unei școli normale* — 1926), *Temeiurile unirii noastre de azi față de unirea din timpul lui Mihai Viteazul* (în „Lamura” — 1920, nr. 8—9) și altele precum și broșurile referitoare la aspecte ale politicii și istoriei culturii europene, menționate în bibliografia ediției.

³ Cf. *Cronica botoșăneană: Casa copilăriei lui Eminescu din Ipotești* în „Revista Moldovei”, anul IV (1924), nr. 3—4—5 (iulie—august), p. 46—47.

beletristica sa chiar apar, în perspectiva timpului trecut, corolare ostenelelor sale de pasionat și desăvârșit pedagog.

T. Crudu s-a format ca om al școlii într-o perioadă în care în pedagogia românească se conturaseră, prin inițiativele lui Spiru Haret și cele ulterioare ale lui Simion Mehedinți anumite direcții dominante în primele decenii ale secolului nostru. Convins de existența unei corelații între stadiul de cultură și civilizație a unui popor și situația învățămîntului său, T. Crudu a militat în primul rînd pentru dezvoltarea și modernizarea școlii normale — instituție cu o contribuție specifică în cadrul istoriei învățămîntului românesc. A căutat în același timp, în consens cu unele intenții din pedagogia românească a vremii, să promoveze un anumit tip de învățător propriu unei „munci de înălțare a neamului“⁴. Acesta trebuia să fie organic legat de viața satului, activ, multilateral angajat — „dascălul celor mici și povățuitorul celor mari“⁵. De aici — exigență modernă, actuală a învățămîntului — insistența cu care T. Crudu a cerut — și în mare măsură a realizat — legarea învățămîntului de practică.

Avînd în vedere complexitatea sarcinilor ce-i reveneau și în același timp experiența sa (începută în cadrul școlii normale „Vasile Lupu“ din Iași unde prezida spiritul unui alt pedagog de talent — Meissner, sporită pe parcurs cu lecturi de specialitate și călătorii de informare în străinătate, directorul școlii normale „M. Eminescu“ cerea „cît mai multă cultură învățătorului“ și un continuu efort de autoperfecționare : „luminați-vă ca să puteți lumina“⁶. Munca de culturalizare a satului era pusă sub semnul idealurilor majore : „Pe calea culturii am pregătit unirea noastră politică, pe calea culturii și a conștiinței naționale vom izbuti să menținem această unire : tăria hotarului unui neam atîrnă de tăria sufletului care-l apără“⁷.

Patriotismul său n-a cunoscut exagerările ; un ancestral simț al echilibrului l-a ferit întotdeauna de excesele șovine curente în epocă. Referindu-se la situația nou creată în urma desăvîrșirii unirii țărilor române autorul face dovada unei luminate înțelegeri a problemelor culturale ale naționalităților conlocuitoare cerînd nu nivelare ci fraternă integrare spirituală :

„Pe temeiul dreptului minorității nu ne putem purta dușmănește cu cei ce au drept la viață proprie, cultură proprie și nici nu putem întrebuința arme împotriva lor pe care noi le-am blestemat cînd alții le-au întrebuințat împotriva noastră“⁸.

Conducînd cursurile de vară ale învățătorilor maghiari și germani din Ardeal (vara anului 1921), cazîndu-i pe aceștia, în ciuda tuturor efor-

4 I. D. Marin : *Tiberiu Crudu în „Revista școlii“*, Botoșani, anul XIX (1942), nr. 1—4 (număr omagial), p. 20.

5 Cf. *Omagiu*, în *idem*, p. 3.

6 Cf. vol. *„Șapte ani din viața unei școli normale“*, Tipografia B. Saidman, Botoșani, 1926, p. 138.

7 *Idem*, p. 129.

8. *Ibidem*, p. 86.

turilor, în condiții precare, inferioare locurilor din care aceștia au venit, profesorul T. Crudu i-a câștigat totuși sufletește prin bogăția spiritului și căldura inimii sale. Apelul său a avut un sincer ecou :

„Învățați-ne limba, dragii mei, și veți vedea că sîntem un popor cu care se poate trăi împreună și această credință va fi începutul solidarității dintre noi și dumneavoastră“⁹.

Dragostea pentru tradițiile folclorice sădită în anii îndepărtați ai participărilor la șezătorile din Tudora i-a determinat mai tîrziu acea permanentă orientare a elevilor spre produsele spiritualității noastre populare. Dansul, cîntecul, folclorul datinilor au fost cultivate cu grija și respectul unui adevărat fiu al satului dar și cu conștiința valorii unice ale acesteia. Din aceste preocupări a ieșit acea evocare a șezătorii *De pe la noi ce-a fost odată*, destinată dealtfel — indică prefața ediției a doua — elevilor :

Spirit realist, promotor al angrenării în activitățile social-economice ale timpului, T. Crudu atrăgea totuși atenția asupra rolului nefast al politicianismului burghez în cadrul instituțiilor de învățămînt ale vremii. Cel care n-a vrut să se coboare în „ciubărul cu lături al politicii“¹⁰ comenta, parafrazînd cu amară ironie un cunoscut aforism al lui Rousseau, zădărnicia bunelor intenții de către puternicii zilei :

„Totul a ieșit bun din mîna legiutorului, totul s-a stricat în mîna omului... politic“¹¹.

Avînd în vedere fructoasele sale experiențe didactice, nu mai puțin preocupările sale teoretice în domeniul pedagogiei, o viitoare cercetare ar trebui să stabilească locul pe care T. Crudu îl are într-un dicționar sau istorie a pedagogiei românești¹².

★

Omul care a făcut de toate pentru ridicarea culturală a orașului de provincie a scris și literatură. Cunoscîndu-i-se preocupările, principiile, aspirațiile, ca și consecvența dusă pînă la tenacitate cu care le-a aplicat nu ne surprinde faptul că le întîlnim (uneori ușor ostentative) în scrierile literare. Acestea înseși apar în prelungirea activității sale didactice.

Anii 1905—1906 cînd T. Crudu își publică primele sale scrieri se conturează clar și se înfruntă două orientări dominante în ambianța noastră literară — cea tradițională și alta, în opoziție polemică cu prima, care reprezintă tendința de înnoire (uneori cu orice preț), de „sincronizare“ literară cu ultimele cuceriri ale literaturii apusene¹³. Cum era și de așteptat prin originea și formația sa, contactul neîntrerupt cu mediul rural

9. Ibidem p. 516—517.

10 I. D. Marin : *Tiberiu Crudu*, art. cit., p. 21.

11 Cf. *Șapte ani din viața unei școli normale*, vol. cit., p. 16.

12 Date interesante referitoare la profilul de pedagog al lui T. Crudu se află în articolul învățătorilor Dumitru Miron și Petre Bădăluță : *Tiberiu Crudu — om al școlii* (publicat în „Buletin de informare și documentare a cadrelor didactice“, nr. 6—7, 1976, Casa corpului didactic — Botoșani, p. 83—93).

13 Dumitru Micu : *Inceput de secol*, Edit. „Minerva“, 1970, p. 27.

ca profesor al unor elevi proveniți din sat și destinați — ca normaliști — acestuia autorul *Momii* aparține primei orientări. Debutul său coincide pe plan literar cu anii de vogă ai „Semănătorului“. Incontestabilă, autoritatea lui N. Iorga serăsrîngea și asupra a numeroase reviste afiliate mișcării semănătoriste dominînd climatul literar al provinciei. Admirația pe care profesorul T. Crudu o are față de marele cărturar se înscrie în acest complex de împrejurări. Integrabil prin intențiile și manifestările sale culturale atmosferei semănătoriste (scriitorul în calitate sa de președinte al Ligii culturale „N. Iorga“ corespondase cu ilustrul istoric și publicase la revistele acestuia, a fost chiar, la Dorohoi, la începuturile carierei sale didactice — temporar legat de partidul iorghist) T. Crudu se distanțează prin luciditate și spirit realist.

Un anumit simț al echilibrului, permanent în atcivitatea sa, îl va sustrage exagerărilor. Sobru, T. Crudu nu afectează limbajul semănătoristilor, nu subscie îngustimii lor tematice și nici explicațiilor false sau unilaterale ale fenomenului social. Admirator statornic al zestrei noastre folclorice profesorul-scriitor a privit, fără prejudecăți, manifestările literaturii moderne străine cărora de altfel paginile „Revistei Moldovei“ le sînt deschise ¹⁴. Adept al tradiționalismului literar el este, în același timp, în afara limitelor acestuia.

Ca și N. Iorga, T. Crudu vede în literatură un factor de ridicare spirituală a unui popor de unde și necesitatea imperioasă de a reflecta, înainte de toate temele naționale. Convins de finalitatea socială a literaturii va teoretiza existența implicită în opera de artă a tendinței dar ține să precizeze că „prin aceasta nu trebuie să credem că arta se închină politicei“ ¹⁵. Regenerarea vieții literare ca și a celei sociale de altfel nu mai este văzută însă prin o revenire la anumite aspecte ale trecutului. Martor îndurerat la „strigătul de alarmă al durerilor fără capăt“ ¹⁶ al țăranilor la 1907 nu-și mai permite iluzii și nostalgii paseiste. Spre deosebire de marele istoric, T. Crudu nu mai crede în recrudescență social-politică a boierimii. „Boierimea noastră de azi — declara acesta conștient de crepusculul iremediabil al acestei clase — e „ca o livadă veche și îmbătrînită“ ¹⁷. Curentul numit „naționalist sau țăranist, de alții curent poporanist“ la care scriitorul se referă într-un articol ¹⁸ din 1909

14 Cunoscător al literaturilor europene T. Crudu a fost ispitit episodic să traducă. O vie activitate de popularizare a valorilor literaturii franceze moderne a desfășurat-o soția scriitorului — Marguerite Crudu, născută Comparot de Bercey, pe întreg parcursul apariției „Revistei Moldovei“.

15 T. Crudu: *Potrivnicilor scrisului nostru de astăzi* în „Neamul românesc literar“, anul I (1909), p. 539.

16 Idem, *Un document al vremilor în care trăim — fapte săvîrșite în toamna anului jubiliar 1906 pe moșia Tudora, județul Botoșani*, în „Neamul românesc“, anul II (1907), nr. 18 (5 iulie), p. 277.

17 *Insemnătatea istorică a păturii noastre satești în Șapte ani din viața unei școli normale*, op. cit., p. 361.

18 *Potrivnicilor scrisului nostru de astăzi*, art. cit., p. 339—540.

nu este (deducem din felul în care îl abordează teoretic și-l va confirma practic, în opera literară de mai târziu) semănătorismul ci poporanismul. Aparent unele puncte de vedere par comune cu primul curent, în opera lui T. Crudu nu-și va găsi loc însă viziunea idilică a unor raporturi sociale și nici explicațiile false ale fenomenului social. În spiritul „Vieții românești“ se face apel la „deșteptarea maselor de jos, pentru deșteptarea iubirii față de acei legați pe vecie la stîlpul muncirii“¹⁹, teoretizîndu-se în același timp idealul unei culturi naționale, „dînd în armonia culturii europene răsunetul sufletului nostru“²⁰. Apelul la „datoria noastră a tuturor a celor crescuți în sînul maselor sătești“²¹ frecvent exprimat în scrisul și în general în mai toate aspectele activității social-culturale a lui T. Crudu, marchează însăși adeviziunea la programul poporanist.

★

Literatură a documentului social, beletristica lui T. Crudu poartă marca realismului tradițional; oameni și fapte din lumea rurală sînt înfățișați într-o ambianță a cărei configurație exclude orice intenție idilizantă. Este o atitudine care implică nu numai buna credință față de tradițiile realist-militante ale epicii noastre ci și atitudinea deliberat-critică a autorului. Rolul ficțiunii este minim. Chiar și lucrarea *Lunatecii* nu face excepție. Întîmplări cotidiene din lumea satului, pelerinaje estivale, dramele primei mari conflagrații mondiale — toate poartă pecetea faptului trăit. Nuvelă de critică socială *Viltoarele vieții* (1925) este scrisă cu amărăciunea celui care a cunoscut contrastul dintre noroaietele și obsesiile tranșeelor și lumea celor ce și-au aranjat în spatele frontului locuri comode, în afara primejdiei — lume de grotescă decădere. Dincolo de elocvența de paradă a unui anumit gen de literatură, imaginea primului război mondial se întretese din dramele neprivilegiaților vremii. Pe front înainte de atac, doi ofițeri încearcă — menajîndu-se reciproc — să-și ascundă situații confuze de acasă (*Viltoarele vieții*). Decorat pentru neobișnuitul său act de bravură soldatul Nepotu, rămas după lupte în cîteva zdrențe își derutează superiorii; colonelul venit special să-i înmîneze înalta decorație nu are de ce să i-o prindă (*Din sufletul eroilor noștri*). Unui alt soldat, căzut mai târziu eroic în prima linie, i se intentează un proces de dezertare întrucît a întîrziat într-o permisie de două zile. Mărturisirile tragice dezvăluie o sărăcie atroce.

Imaginile din viața socială, întîmplări și evenimente la care a fost părtaș autorul însuși găsesc în opera lui T. Crudu²² o modalitate de ex-

¹⁹ Idem, p. 545.

²⁰ Ibidem, p. 551.

²¹ Cf. prefața autorului la ediția a doua (1938) a vol. *De pe la noi ce-a fost odată*, p. 10.

²² T. Crudu: *De pe la noi ce-a fost odată*, Ed. „Cartea românească“, București, 1938, p. 30—31.

primare statornică : povestirea. Pe primul plan stau „scenele“ (dialogate) deosebit de sugestive în reconstituirea atmosferei. Autorul este un povestitor ; realizează nu atât tipuri (ce pot fi reținute) ci ambianțe. Săduța din *Lunatecii* (notabil sondaj în psihologia feminină) sau călugărița din *De vorbă cu maica Frâsina* sînt totuși excepții.

Povestire — de amploare — este și *De pe la noi ce-a fost odată* — cea mai reprezentativă lucrare a scriitorului (singura care de altfel a fost reeditată în cursul vieții sale). Apărută în prima ei ediție în 1925, opera în sine este o descriere amplă a unei șezători din lumea satelor, făcută cu satisfacția participantului dar și cu prija deliberat meticuloasă a intelectualului ce regretă dispariția lentă dar sigură a acestei tradiții, altădată, de largă circulație. Urmărirea în succesiunea lor a momentelor principale ocazionalizează prezentarea a cîtorva specii folclorice surprinse în cadrul lor natural, oral, de circulație ; episodic, acestea apar chiar și în geneza lor, individuală sau în cadrul emulativ al participării colective.

Personajele lucrării desemnează în planul satului o anumită colectivitate surprinsă într-un anumit moment al vieții — flăcăi și fete la vîrsta măritîșului.

Reluînd structura dar și modalitățile specifice de exprimare ale unui anumit tip de povestire (dominată de dialog) autorul nu intervine decît rareori descriptiv. Înfruntările verbale generează un schimb de replici adesea științifice ; digresiunile verbale, insinuările reliefează comportamente și atitudini specifice psihologiei unei vîrste. Povestirile — numeroase — trimit aluziv la neajunsurile vieții din sat ; se ironizează moravuri, se comentează aventuri și drame erotice ; din toate întîmplările și deasupra acestora se conturează o etică și un mod de a concepe lumea și viața. Conglomeratul de istorisiri cu tîlc, povețe și zicători din *De pe la noi ce-a fost odată* ne aduc aminte de *Povestea vorbii* a lui Anton Pann cu deosebirea că lucrarea lui T. Crudu, încheată mai unitar prin însăși pretextul epic folosit — șezătoarea — ne trimite la o zonă folclorică mai limitată și mai omogenă.

Sucesiunea pe parcurs a pieselor — adevărate nestemate folclorice coexistă cu nararea pășaniilor diurne sau nocturne ale flăcăilor, farmecul lucrării reieșind de altfel și din alternarea celor două planuri. Iată-l pe „Ghiță Clempuș, feciorul lui moș Căpăstru de la Hățulești“, surprins, într-o vizită suspectă, de însuși soțul femeii cu pricina :

Și Ghiță, sârmanu, a spus și el tot cît a știut, da de la o vreme a prins a i se lega limba în gură, a bolborosi, a nu mai putea scoate un cuvînt. Puravăț, n-a gîndit multe, a pus mîna pe-un hahău și, pînă ce muștereu să vadă pe unde-i mai de-a dreptu de fugit, el mi ți l-a lucrat ca pe dînsu. Cînd la urmă gospodarul s-a făcut a-l scăpa din mîină, fugea Ghițilică a nostru de rupea pămîntu.

*Unde era gardu des .
Acolo-i părea că-i șes :
Unde erau streșini multe
Îi păreau cărări bătute.*

Intenția autorului, enunțată în prefața lucrării, de a oferi un ansamblu pe cât posibil complet al pieselor folclorice obișnuite într-o șezătoare nu-l duce la exhaustivitate; *De pe la noi ce-a fost odată* nu este transformată într-o antologie. Autorul reține fragmente de cîntece, secvențe dintr-o poveste sau povestire, glume, pagini întregi de cimilituri — nici una prezentate ca valori în sine ci adecvate contextului în care se află înserate.

Debutul îl fac cîntecele din care autorul reține acele frînturi capabile să exprime dispoziția lirică, vacile răzlețe, voioșia liniștită a începutului de șezătoare. Frecvente în general în șezătorile de iarnă basmele lungi sînt ocolite; le iau locul, într-un mediu stăpînit de neastîmpărul vîrstei, snoavele cu păcăleli la sfîrșit. O stranie povestire cu strigoi (de altfel sumară) accentuează tensiunea dramatică într-un moment cînd se resimte lîncezeala. Spre dimineață, în contrast cu oboseala firească izbucnește, într-un ultim, superb elan de vitalitate, jocul strălucitor al proverbelor, ghicitorilor și frămîntărilor de limbă. Este o întrecere a spiritului asociată unui alt spectacol, nu mai puțin magnific, a confruntării plenitudinii fizice — tradiționala trîntă voinicească.

Atent la viața sufletească a eroilor săi, autorul volumului *De pe la noi ce-a fost odată* ne introduce într-o lume a afectelor umane: bucuria sau durerea, tristețea renunțării, dorul, speranța — toate se întreșes oferind imaginea complexă a unei colectivități surprinse la vîrsta frămîntărilor erotice, a întrebărilor și formării unor certitudini. Reliefarea acestui orizont sufletesc printr-o plastică ilustrare cu corespondențe folclorice capătă o dublă consecință — cea de relevare a unor psihologii și implicit familiarizare cu o zestre spirituală de prim rang. „Șezătoarea“ lui T. Crudu devine o șezătoare a spiritului.

★

Roman al vieții intelectualilor mărunți de țară, imagine (din perspectiva acestora, a satului moldovean la începutul secolului, roman psihologic și roman de dragoste — de fapt cîte puțin sau mai mult din fiecare) *Lunatecii* dacă nu impun o tipică, notabilă creație a genului abordat, realizează totuși un personaj. Aparent avem de a face cu două planuri ale narațiunii — distincte în delimitarea autorului în cele două părți ale lucrării implicînd succesiv „romanul“ de dragoste al părinților Sănduței și apoi pe acela al eroinei. În realitate prima parte constituie însă un preambul, o motivare și o anticipare a celeilalte — impresia de ansamblu subordonează totul unui singur personaj.

În casa vîntătorului din crîngul de la marginea Tudorei apar într-una din zile doi tineri. O frumoasă bucovinească (din Bucovina austriacă de dinaintea primului război) și un tînăr că trăsături palid-distinse, de un farmec straniu. Tînărul se va lămuri mai tîrziu, este un fugar din Polonia de altă dată a imperiului habsburgic... Un roman de dragoste cu rătăcirii sub clar de lună pe dealuri, prin margini de codru, cu opriri la

izvoare, urmărit cu simpatie și admirație de locuitorii satului. Moartea autumnală a vegetației naturii destramă iluziile. Clipele fericite de libertate ale evadaților din prejudecățile vremii se plătesc scump. Nașterea grea a unei fete, urmată imediat de moartea mamei, pune capăt idilei. Fetița, botezată Sănduța este luată pentru a fi crescută de coana preuteasă iar tînărul leah pleacă, distrus, la fel de misterios cum a apărut. Anii trec. Sănduța, crescută cu toată dragostea părinților ei adoptivi devine învățătoare în sat. E vîrsta măritişului. Cuibul părintesc este neliniștit. Numeroșii „seminariști“ și „normaliști“ — pretendenți la mîna Sănduței sînt, de neînțeles, refuzați. O opresc — își justifică ea atitudinea — locurile dragi, bătătura casei celei care au crescut-o sau aceea a sălașului vînătorului din deal, mormîntul din deal al mamei adevărate dar necunoscute... În răstimpuri o chinuie un „vag“ al unei pasiuni fără obiect deslușit... Uneori acesta se clarifică în persoana fără trup a unui seducător demon ce-i tulbură visele noții. Un dialog cu Terențiu, fiul părintelui Vasile (om cult, de distincție sufletească) încheie un prezumtiv proiect material. Epuizînd o criză sufletească concomitentă unei boli prelungite, Sănduța se restabilește și după un alt dialog preventiv cu Jean („lunateca“ Sănduța devine în anumite situații rezonabilă și pozitivă la modul gospodăresc...) se căsătorește cu acesta.

Aparent toate s-au liniștit dar acel impuls din adîncuri, care o atrage cu patimă spre omul viselor sale și o făcuse să nu-l mai regrete pe Terențiu și să-i refuze pe ceilalți „candidați“ o chinuie iarăși. Ciudat, străinul din vise seamănă cu tatăl adevărat — necunoscut — ea însăși face, surprinsă, identificarea după ce Vastica, care-l cunoscuse cu mulți ani în urmă, i-l descrie trăsătură cu trăsătură. Și pe linia acelorași ciudătenii și stranii succesiuni, Vastica, nepoata vechiului pădurar — gazdă cu aproximativ două decenii în urmă a „lunaticilor“ îndrăgostiți este, pe aceleași locuri și-n aceeași casă, nevasta noului pădurar. Prezența funestă, aceasta o familiarizează pe Sănduța cu vraja pe care, în nopțile cu lună, la marginea iazului și a crîngului, o fac femeile pentru a-și întîlni pe adevăratul, tainicul ales al inimii.

Încep chinurile și remușcările dintre pasiune și datorie, se înfruntă istovitor morala în care fusese crescută și din care își formase un pedestal al idealului ei de viață și tumultul sufletului și simțurilor descătugate — ambele arzînd în setea lor interioară de împlinire. În puterea nopții, exaltată de vedenii, înfierbîntată de frigurile neostoitelor chemări interioare Sănduța aleargă, ca o halucinată, numai în cămașă spre iaz, la meleașul vrajei. Peste cîteva zile pădurari o găsesc înghețată în crîngul în care cu două decenii în urmă rătăceau în serile cu lună, însetați de fericire mama și misteriosul ei iubit. Destinul lunaticilor se împlinise.

Autorul nu are calitatea concentrării epice a materialului, implicată și obligatorie speciei. Se delimitează cu certitudine intriga, se declanșează pe nesimțite un conflict dar în evoluția acestuia se interpun, de-

loc avenite, episoadele parazitare. Contrariant, acestea apar tocmai acolo unde logica textului indică iminența încordării tensiunii daramatice. Spovedania lui „moș Nicu“ capătă proporțiile unui lung excurs, inutil și lacrimogen, polemicile dintre „normaliști“ (viitori învățători) și „seminariști“ (elevi ai seminarului teologic) relevind de altfel un interesant aspect al conștiinței sociale a epocii sint și ele prea lungi. Se introduc fără a fi adecvate în context fragmente epice, publicate anterior ca opere literare de sine stătătoare; este cazul scrisorii (ample evident) din străinătate a profesorului Terențiu, publicată mai înainte, separat, ca operă literară aparte²³.

Lunaticii rețin totuși atenția prin capacitatea autorului de a urmări concomitent în desfășurarea lor cele două planuri ale vieții personajului central — cel al comportamentului cotidian exterior (normal) și celălalt, insesizabil la început dar argumentat progresiv pe parcurs al asaltului subconștientului, proeminent și în cele din urmă distrugător. Evoluția, interferența uneori derutantă a acestora, stările obsesive, reveriile facilitează sondajul psihologic și conturează, de-a lungul propriilor, dramaticelor experiențe erotice un personaj complex — bovaric în manifestările sale. Evoluția lui Jean, soțul eroinei principale, este în mare măsură artificială. Transformarea subită a fiului de boier — un om cu tarele clasei sale prin dragoste — este simplistă și neconvingătoare, străină de altfel de concepțiile autorului.

Aderența la un anumit gen de psihologism, normală dacă ne gândim la voga sa în deceniul 3—4 când scriau la noi Camil Petrescu și H. P. Bengescu contrariază la prima vedere la un scriitor, cu o statornică, aproape exclusivă tematică rurală; o privire mai atentă nu poate stabili în *Lunatecii* o excepție. Nu numai cadrul, personajele, elementele dialectale și datinile se revendică meleagului neaș dar înseși trăsăturile enigmaticului personaj, companionul de altă dată al frumoasei bucovinence, stăpîn mai târziu pe visele bolnăvicioase ale Sănduței — fiica acesteia — trădează în dubla sa ipostază de ființă existentă cîndva și fantasmă, în același timp pe plan oniric — chipul „sburătorului“ autohton.

Intitulat „roman“ dar nedepășind ca și în alte cazuri structura povestirii dezvoltate *Momîia* (1947) narează într-o tehnică care amintește frecvent memorialul experiențelor dureroase ale unuia din modeștii luminători ai satelor de altădată — învățătorul Neculai Grădinaru. Materialul faptic — numeros — introduce multiple episoade colaterale. Referințele asupra mediului rural, a raportului dintre școală și acesta, chestiunile particulare ale învățămîntului în epocă, salutare de altfel ca valori documentare nu se omologhează artistic într-un tot unitar. Se reproduc, fără modificări, episoade publicate anterior ca opere de sine

²³ Cf. *Foaerul operei din Paris* în „Revista Mo'dovei“, II (1922), nr. 1, p. 19—21.

stătătoare²⁴. Înseși sfaturile pe care N. Catrinaru le dă elevilor reproduc (numerotat) îndrumările de același gen ale prof. T. Crudu (publicate la vremea lor în anuarul *Șapte ani din viața unei școli normale*).

Ca și în alte situații lucrarea rămîne, dincolo de farmecul nemijlocit al unor scene rurale ca un autentic document realizat cu vibrația participantului în cauză — asupra raportului dintre școală și colectivitatea sătească de odinioară. Este mărturisirea nu lipsită de amărăciune asupra unei vieți jertfite „în slujba luminii“ — titlu al unei alte evocări din bibliografia operelor literare ale lui T. Crudu. În linii mari figura învățătorului Neculai Catrinaru căruia T. Crudu îi împrumută îndelungatele-i strădanii didactice, succesele și necazurile, prefigurează simbolic personalitatea unui alt „luminător“ de frunte al acelorași meleaguri — autorul însuși.

---

²⁴ Este cazul episoadelor *Di la Botșeni* (publicat în „Făt frumos“ — 1942, nr. 3) și *La consiliul de disciplină* (în „Revista Moldovei“, 1922, nr. 6).

Bustul lui Tiberiu Crudu de la Tudora — Botoșani.